

I. Relevanța sociologică a fenomenului denumit opinie publică

I.1. Varietatea sensurilor și a abordărilor conceptului de opinie publică

Opinia publică a devenit o problemă centrală în țările occidentale, odată cu afirmarea democrației. Banalizarea termenului de opinie publică a condus la concluzia că existența sa ar fi evidentă. Actorii politici, jurnaliștii și politicienii fac referiri constante la opinia publică. Responsabilii politici folosesc termenul de „opinie publică” pentru a-și justifica alegerile și strategiile.

Opinia publică este invocată ca o garanție a democrației. Totuși, raporturile dintre opinia publică și democrație pun multe probleme. Conceptul de „opinie publică” pune el însuși probleme de definire, chiar o imposibilitate a definirii științifice a obiectului său. Întrebările și atitudinea critică asupra opiniei publice sunt importante pentru legitimitatea guvernării într-o democrație. Putem identifica și măsura opinia publică? Cum intervine ea în alegerile politice? Opinia publică există sau este un fenomen construit și impus în jurul sondajelor de opinie? Care sunt efectele comunicării politice? Noi forme de informare sau de expresie ale cetățenilor produc noi forme de democrație?

Omniprezența sondajelor și anchetelor de opinie publică din ziua de azi care pretind a cunoaște opinia publică suscită numeroase critici. Analiza opiniei publice a condus chiar o parte dintre sociologi să afirme că în mare măsură opinia publică nici nu ar exista, că ea poate fi construită și manipulată ca un mijloc politic de influențare și câștigare a puterii.

I.2. Ambiguitatea conceptului

Opinia publică este un concept problematic. După aproape un secol de cercetare științifică a fenomenului, termenul de „opinie publică” este încă ambiguu. Există și o sumedenie de metafore utilizate în literatura științifică, precum *cor*, *voce a divinității*, care

arată cum sunt percepute procesele incluse teoriei opiniei publice.

Realitatea a ceea ce am numi astăzi „opinie publică” datează însă din cele mai vechi timpuri, chiar dacă termenul nu exista ca atare.

ETIMOLOGIE.

Termenul de „opinie publică” (public opinion) a fost preluat din limba engleză.

Etimologic și *opinie* și *public* provin din limba latină.

Opinio (derivat din opinari) însemna a exprima o părere, fiind echivalentul lui *doxa* din limba greacă (credință supusă discuției, la jumătatea drumului dintre eroare și adevăr, la Platon).

Public provine din *publicus* (derivat din *populus*), care înseamnă popor.

Opinie publică ar însemna deci, pornind de la etimologie, părerea poporului, gândirea lui.

I.3. Din istoria preocupărilor pentru cunoașterea opiniei publice

După **Platon** (427-347 î.e.n.), opinia (*doxa*) se opune cunoașterii autentice. Platon credea că cetățenii nu pot înțelege complexitatea actului de guvernare, iar casta conducătorilor nu ar trebui să ia în considerare atitudinile maselor, pentru că acestea sunt incapabile de cunoașterea autentică a vieții sociale. Iar oamenii politici, chiar dacă pot cârmui bine statele călăuziți de „părerea cea dreaptă”, spun adevărul fără să-și dea seama de cele ce spun (*Menon*). Opinia are pentru Platon un domeniu diferit de manifestare decât cel al științei și plasează opiniile între cunoaștere și necunoaștere (*Republica*).

Aristotel (382-322 î.e.n.) a consacrat ideea de om ca ființă socială (*zoon politikon*) și a susținut că dimpotrivă, pentru guvernare, este nevoie să se cunoască dorințele cetățenilor, liber exprimate. El credea că fiecare individ poate gândi mai slab decât un expert, dar toți cetățenii laolaltă pot gândi mai bine decât un expert.

În Imperiul roman, opinia publică era prețuită și deci trebuia cucerită. Așa a înflorit **oratoria**, cu reprezentantul său strălucit Marcus Fabius Quintilian.

Seneca (Lucius Annaeus) (4 î.e.n.-65 e.n.) scria: „Credeți-mă, glasul poporului este divin”.

Caesar (Caius Iulius) (100-44 î.e.n.) a decis să-i informeze pe cetățenii Romei despre treburile cetății, despre hotărârile Senatului Romei, publicând *Acta diurna*. Aceste *actuari* au dat numele rubricilor de actualități din presa de astăzi.

În Evul Mediu, Biserica Catolică adoptă o poziție relativ ambiguă cu privire la opinia publică. Afirmând că „vocea poporului este vocea lui Dumnezeu” (*Vox populi vox Dei*), ea vede opinia publică ca pe o purtătoare a cuvântului evanghelic, dar în același timp se neliniștește când știe că aceeași voce a poporului l-a condus pe Isus pe cruce.

Machiavelli nu ezită să facă din aceasta fundamentul puterii politice. În *Principele*, el susține că interesele și forța dictează politica, nu principiile morale și că este necesar, pentru guvernare, ca acestea să merite afecțiunea poporului, pentru că „poporul este mai puternic decât armata”. În general, puterea politică nu trebuie să manifeste indiferență față de opinia publică. Opinia publică este autoritatea care sancționează puterea, iar cei care guvernează trebuie să țină cont de ea, mai puțin în domeniul financiar și în problemele războiului. Machiavelli se întreabă până la ce prag se poate exercita puterea fără susținerea opiniei publice și spune că până la urmă nimic nu-l împiedică pe principe să manipuleze această opinie pentru a-i obține sprijinul. Așadar, după Machiavelli, chiar dacă opinia publică este produsă de cei proști, ea nu trebuie ignorată, fiindcă aceștia sunt mulți și au capacitatea să sancționeze Puterea.

Odată cu Renașterea, procesul de secularizare oferă opiniei publice oportunitatea de a deveni un instrument politic.

1.3.1 Trecerea spre modernitate – democrația și importanța opiniei publice în câmpul politic

Doar începând cu Iluminismul acest „artefact modern” s-a impus ca sursă de legitimitate a democrației. Dezvoltarea noțiunii de „contract social”, prin intermediul unor autori precum Hobbes, Locke sau Rousseau, a condus la considerarea opiniei publice ca pe o

necesitate în exercitarea puterii politice. John Locke, promotor al ideii de separație a puterilor în stat, vorbește de „legea opiniei” (sau a reputației), ca despre o lege după care oamenii se conduc alături de alte două: legea divină și legea civilă.

O critică reală a opiniei publice îi aparține lui **J.J. Rousseau**. În „Discurs asupra științelor și artelor” (1750) el o vede ca pe un element important în drumul spre democrație, dar atrage atenția și asupra „pericolului” pe care îl reprezintă ea. Dacă opinia publică devine o forță politică, el îi anticipează posibila manipulare de către grupurile de presiune și deci infailibilitatea sa devine discutabilă.

Termenul de „opinie publică” (în limba franceză – *opinion publique*) a fost folosit pentru prima oară de către filosoful iluminist **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778), într-o scrisoare adresată ministrului de externe francez Amelot, datată 2 mai 1774. Rousseau era secretar al ambasadorului Franței la Veneția și în scrisoarea respectivă se referea la opinia publică comparând-o cu un „tribunal de a cărui dezaprobare trebuie să te ferești”. (Chelcea, 2006, p. 41).

Jacques Necker (1732-1804), ministru al finanțelor sub Regele Ludovic al XVI-lea, popularizează acest termen de „opinie publică”. El l-a considerat „spiritul societății”, fructul comunicării permanente între indivizi. El spune că opinia publică ar fi „un tribunal unde toți oamenii care atrag asupra lor privirile sunt obligați să compare: opinia publică, din înaltul unui tron, dă premii și coroane, face și desface reputații”. Viitorul îi va da dreptate căci opinia publică și nemulțumirile ei în raport cu Regele Ludovic al XVI-lea, Regina și exercițiul puterii lor au stat la baza declanșării Revoluției franceze. (Chelcea, 2006, p. 41).

Trecerea la modernitate s-a făcut odată cu evoluția burgheziei, a instituțiilor democratice și alfabetizării, în paralel cu expansiunea presei de opinie. Responsabilii politici vizau cucerirea opiniei publice, iar când lucrau împotriva ei, riscurile unor mișcări sociale erau mari.

Analiza filosofului german **Jurgen Habermas** asupra acestei perioade istorice a fost determinantă impunându-se prin complexitate și profunzime. Sfârșitul monarhiei absolutiste aduce cu sine schimbări politice care favorizează apariția unui spațiu public sau a ceea ce Habermas numește „sfera publică burgheză”, definită politic

ca un spațiu de discuție care nu se află sub influența statului și care este critic cu privire la stat și sociologic ca un spațiu diferit de curte (care era mai apropiată statului), dar și de popor (care era exclus din dezbaterile critice). Habermas vede sfera publică burgheză ca pe un spațiu unde persoanele private își foloseau public rațiunea ca să-și exercite critica la adresa puterii statului. El subliniază faptul că spiritul critic s-a format în exprimarea opiniei publice în primele ziare de opinie. „Spațiul public este locul unde se formează opinia publică” (Cernat, 2014, p. 95)

Presă mijlocește mari dezbateri de opinie ca aceea a chestiunii protecționismului și liberului schimb din debutul secolului XIX în Anglia. Într-un regim democratic, statul se preocupă din ce în ce mai mult de opinia publică și se înconjoară de instituții capabile să-i asculte vocea.

1.3.2. Opinia publică contra democrației? Riscul tiraniei opiniei.

Opinia publică devine deci un actor important al câmpului politic în secolul XIX. Acest secol este cel al presei de opinie. Totuși, dacă procesul democratic, caracterizat de o societate a egalității, favorizează ascensiunea opiniei publice, anumiți autori precum **Alexis de Tocqueville** se întrebă dacă nu cumva se ajunge la o posibilă „dictatură a majorității”, în care indivizii și grupurile minoritare nu sunt protejați față de majoritatea dominantă. Tocqueville denunță viguros această tiranie a majorității, căreia opinia publică nu-i este decât manifestarea cea mai vizibilă.

Ce este îngrijorător pentru opinia publică este că ea nu reprezintă o majoritate în momentul votului, ci una care se exprimă prin intermediul presei, mișcărilor sociale și al zvonurilor. Riscul este ca ea să fie construită în scopuri politice tot prin intermediul presei.

Afacerea Dreyfus din 1894-1906 constituie cu certitudine una dintre manifestările cele mai evidente ale acestui război al opiniei publice. Ziarele care credeau fiecare în parte că reprezintă opinia publică s-au polarizat ele însele virulent între „J'accuse”, articolul lui Émile Zola din ziarul Aurore (1898) și ilustrațiile din *Le Petit*

journal. Așadar, se pune următoarea întrebare: dacă ziarele considerau că vorbesc „în numele opiniei publice”, care era aceasta, de vreme ce existau două „opinii” opuse?! Odată cu apariția problemelor sociale legate de revoluția industrială și dezvoltarea așa-numitelor „clase periculoase” (*classes dangereuses*) opinia publică joacă un rol decisiv asupra factorilor de decizie și guvernare.

Manipularea opiniei publice și construirea sa de către putere cunosc apogeul odată cu regimurile dictatoriale, cele fasciste și cele totalitare. Regimul nazist îl însărcinează pe Goebbels, ministrul responsabil cu propaganda să construiască și orienteze opinia publică în propriile scopuri. În general, regimurile totalitare controlează aceste opinii și închid sauucid pe cei care îndrăznesc să se opună puterii politice sau conducătorului. Mass media sunt însărcinate cu construirea opiniei publice,

deși, o asumție a realismului naiv ne tentează să acceptăm că, de fapt, mass-media reflectă realitatea. În URSS în 1935, muncitorul model, minerul Stakhanov, care depășise norma de extragere de cărbuni, a fost dat exemplul de „angajament profesional” impunându-se astfel un model de conduită, dar și de acceptabilitate socială, pentru că niciodată o informație – X a depășit norma, nu e o pură informație. Astfel, X a depășit norma ne spune mult mai mult: trebuie să depășiți și voi norma, pentru că acesta este modelul de urmat! E o situație tipică în care presa ca unealtă a puterii creează

modele de comportament, nu prezintă simple informații.

Dacă democrațiile occidentale au încercat să se sustragă în mare măsură acestui model de manipulare, totuși ele s-au folosit de tehnicile de comunicare și de mass media pentru a o construi. Publicitatea și marketingul au folosit aceste tehnici cu scopul de a crește consumul și de aici, cu scop politic, s-au mărit preocupările pentru institutele de sondare a opiniei publice și agențiile de relații publice care inițiază campanii politice candidaților în alegeri și își oferă serviciile pentru a sonda opinia publică. Sondajele de opinie publică au o putere considerabilă în decizia politică. Dar decizia politică nu poate fi luată numai în funcție de opinia publică, fără a cădea în demagogie. De pildă, în 1981, decizia de a abolii pedeapsa cu moartea nu ar fi putut fi luată dacă puterea politică ar fi decis să țină seama de opinia publică. Aceasta era în măsură copleșitoare împotriva acestei decizii. Adică, cetățenii francezi erau pentru aplicarea pedepsei cu moartea în proporție de 62%. A trebuit să vină anul 1999 pentru ca opinia publică să se exprime majoritar împotriva pedepsei cu moartea.

1.3.3 Primele încercări de a identifica și măsura opinia publică

A cunoaște opiniile indivizilor și a anticipa dorințele lor, a cunoaște ideile care circulă în masa populară au fost un obiectiv politic dintotdeauna.

Machiavelli în sfaturile lui (Principele, 1515) credea „un principe nu trebuie să se teamă de conspiratori atunci când poporul îi este favorabil. Dar dacă poporul îi este dușman și-l urăște, el trebuie să se teamă de orice lucru și de orice om (...) principii înțelepți s-au străduit întotdeauna să nu-i împingă la deznădejde pe cei mari și totodată să satisfacă poporul făcându-l să fie mereu mulțumit, fiindcă aceasta este una din grijile însemnate pe care le are un principe”. (Machiavelli, 1999, p. 67)

Sub Ludovic al XV-lea necesitatea creșterii taxelor și **impozitelor impunea cunoașterea „stării opiniei” (l'état de l'opinion)**. Administratorii provinciilor au primit misiunea de la Controlorul General al Regatului, în 1745, de a cunoaște starea averilor și de a răspândi zvonul unei posibile creșteri a fiscalității